

РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ У СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті проаналізовано сучасні наукові підходи до визначення важливості інтелектуальних здібностей старшокласників. Охарактеризовано інноваційні форми гурткової позашкільної діяльності у формуванні інтелектуальних здібностей старшокласників та майбутнього професійного самовизначення учнів.

Ключові слова: позашкільні заклади, математика, здібності – інтелектуальні здібності, інтелектуальні ігри, пізнавальні ігри.

Salan’N. Developing intellectual skills in senior pupils at modern extra curricular institutions. Modern scientific approaches signifying the importance of senior pupils’ intellectual abilities are analyzed in this article. The innovative forms of extra curricular group activity are described. They help to form intellectual skills of senior pupils as well as facilitating future professional identification of students.

Key words: extra curricular institutions, mathematics, skills, intellectual capabilities, intellectual games.

Постановка проблеми. На початку третього тисячоліття, в умовах до реформування чинної освітньої системи в Україні, особливо актуальною постає проблема удосконалення й підвищення рівня якості позашкільної структури.

Головною метою концепції позашкільної освіти та виховання, ухвалені Міністерством освіти України від 25 грудня 1996 р., проголошено створити умови для повноцінного творчого, інтелектуального, духовного і фізичного розвитку дітей та учнівської молоді у вільний від навчання час, підготовку підлітків до життя в умовах переходу до ринкової економіки, а також запровадити якісно нові форми і методи організації позашкільної життєдіяльності вихованців, максимальне задоволення їхніх освітніх потреб шляхом активного залучення до науково-експериментальної, дослідницької та інших видів творчості [6].

Аналіз актуальних досліджень. Питанням розвитку дослідницьких здібностей особистості присвячені праці Г. Колінець (психологічні передумови формування математичних дослідницьких здібностей у старшокласників) [5], Н. Недодатко (формування навчально-дослідницьких умінь у старшокласників), С. Ракова (формування математичних ком-

петентностей учителя математики з використанням інформаційних технологій), С. Білоус (формування дослідницьких здібностей як різновид загальних інтелектуальних умінь та навичок для адаптивної діяльності) [2] та ін.

Формуванням мисленнєвих здібностей учнів засобами інтелектуальних ігор займалися В. Аристов, А. Петровський, Д. Векслер; питанням інтелектуально-евристичних здібностей присвятив свої праці психолог В. Моргун. Передовсім зазначені роботи стосуються розвитку та формування дослідницьких умінь і здібностей у школярів [1].

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні переваг застосування інноваційних форм діяльності позашкільних закладів, а саме: запровадження математичних гуртків для учнів старшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку зі вступом України до Болонського процесу 19 травня 2005 р. вітчизняна освіта розвивається з урахуванням його вимог і рекомендацій з модернізації системи освіти, зокрема позашкільної.

Науковець В. Вербицький наголошує, що позашкільним навчальним закладам, орієнтуючись на Болонський процес, необхідно зосередити увагу на питаннях, пов'язаних із теоретичними рішеннями, які мають практичну перспективу: спрямуванням навчального процесу від пасивного засвоєння знань до активного пошуку з використанням новітніх інформаційних технологій; неперервністю освіти; мобільністю програмного забезпечення навчально-виховного процесу з огляду на «модні» профілі навчання тощо [3, 60–61].

З огляду на перелічені чинники вкрай важливо модернізувати сучасну позашкільну освіту на всіх рівнях. Реалізація завдань Болонського процесу дає змогу поліпшити якість та привабливість позашкільної освіти на ринку освітніх послуг. Основна мета сучасних вітчизняних педагогів – це формування соціально компетентної, конкурентоспроможної особистості, яка володіє високим рівнем емоційного і практичного інтелекту.

Так, Л. Ковбасенко зазначає, що упродовж останніх років у нашій країні широко використовується виховний потенціал науково-дослідницького напрямку позашкільної освіти, представленого сьогодні Малою академією наук учнівської молоді, яка у 2010 р. набула статусу Українського державного центру «Мала Академія наук України». Вона разом із низкою позашкільних закладів є ініціатором щорічного Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів, що стало активним засобом реалізації державного замовлення на пошук, розвиток і подальшу підтримку обдарованої молоді в усіх регіонах нашої держави.

Завдяки постійній організаторській та науково-методичній роботі державних позашкільних навчальних закладів (ПНЗ) запроваджуються нові форми їх діяльності: заочні та дистанційні школи для юних дослідників, пересувні позашкільні заклади, університети юного вченого, відповідні конференції, конкурси-захисти тощо. Це підтверджує, що в Україні наявний певний прошарок талановитої учнівської молоді, яка серйозно готується до майбутньої професійної наукової діяльності [4, 25].

Багатопрофільними позашкільними закладами з організації навчально-виховного процесу учнів є Палаці дитячої та юнацької творчості, а також Будинки учнівської творчості. Їх провідною функцією сьогодні є профілізація (профільне навчання) [8, 10], яка успішно реалізується у численних гуртках.

Найпоширенішими серед останніх стали **предметні гуртки**, де учасники поглиблюють знання з навчальних предметів гуманітарного та природничо-математичного циклів. Виховна мета гурткових занять досягається за допомогою пошуково-дослідницької діяльності учнів, поглибленого дослідження ними певної наукової проблеми. Але, на жаль, таких позашкільних гуртків або немає зовсім, або їх дуже мало, або їх функціонування реалізується на недостатньо науковому рівні.

Сутність позашкільних навчально-виховних інституцій як складової частини системи освіти України визначають їх специфічні ознаки, а саме: диференційованість, динамічність, гнучкість, мобільність, варіативність, доступність тощо. Вважаємо особливо недостатніми у реалізації позашкільної освіти дві останні умови його функціонування. Тому з метою модернізації позашкільної освіти актуалізується пошук нових форм гурткової діяльності, які забезпечують додаткове управління навчально-виховним процесом, відхід від інваріантної частини (сприяє подоланню консерватизму) до варіативної (а це – виявлення нових інтелектуальних можливостей педагогів та вихованців), а також їх доступність.

Запити сучасного глобалізованого й інформатизованого суспільства передбачають пошук економічної освіти учнівської молоді, активізувати її підготовку до підприємницької діяльності. У позашкільних закладах уже поширюється мережа гуртків і шкіл юних менеджерів, бізнесменів, економістів.

Водночас важливим структурним підрозділом позашкільного навчального закладу, варіативною й водночас доступною частиною, яка б якісно забезпечила виконання зазначеної мети, є інноваційні гуртки науково-експериментального й дослідницького спрямування, що передбачають залучення учнівської молоді до активної науково-дослідницької,

пошукової діяльності, а також сприяють поширенню наукових знань та їх перетворенню в потужний інструмент творчого освоєння світу.

Інноваційним напрямом позашкільної роботи у гуртковій діяльності визнано розвиток інтелектуальної сфери учнів, а саме математичних здібностей учнів старшого шкільного віку.

Пріоритетним напрямом організації навчального процесу у поза-шкільних закладах проголошено впровадження різнорівневих **інтелектуальних ігор**.

Інтелектуальні ігри є одним з ефективних способів навчити молоде покоління гнучко реагувати на постійні зміни умов життя, адаптуватися до численних соціальних і професійних вимог багатонаціонального й полікультурного суспільства, адекватно оцінювати власні можливості й раціонально їх використовувати, керувати собою та діяти в непередбачуваних ситуаціях. Науковці розробили чітку систему організації інтелектуальних ігор і моніторингу їхньої результативності [9, 17].

В інтелектуальних іграх провідними є логічні операції, що передбачають застосування дедукції, індукції, порівняння, просторової уяви тощо. У вікторинах, конкурсах, задачах, загадках тренуються кмітливість, швидкість реакції, пам'ять, уміння узагальнювати й виділяти істотні ознаки, увага, особливо довільна, і багато інших якостей особистості. Вони також постачають нову пізнавальну інформацію для школярів.

Найбільш розповсюдженими вважаються **пізнавальні ігри**, що захоплюють учасників змагальним ефектом (зазвичай – командним). Ці заходи формують потребу в постійному розширенні кругозору, розвивають творче мислення. До пізнавальних належать загальновідомі й улюблені ігри-конкурси «Турнір ерудитів», «Що? Де? Коли?», КВК, вікторини, конкурси знавців тощо.

Окремі елементи пізнавальних ігор реалізують при викладанні математики в учнівських колективах, які змагаються у конкурсах на кращу математичну газету, кращі творчі роботи (реферати, дослідницькі проекти, математичні казки, вірші, малюнки) практикуються у розв'язанні цікавих математичних задач, головоломок, кросвордів, ребусів, софізмів тощо.

Учні старших класів (10 клас), які є членами гуртка, активно залучаються до участі у математичних вечорах, на яких відтворюються незабутні фрагменти з історії цієї древньої науки на прикладах самозреченого, а іноді і трагічного життя великих математиків. Глядачі віртуально «зустрічаються» з Піфагором, Гіпатією, Михайлом Остроградським, Софією Ковалевською, Михайлом Кравчуком та ін.

11-класники натхненно вивчають і декламують вірші, присвячені Декарту, Ньютонові, Лейбніцу, Остроградському, Лобачевському, Архімедові та ін. Проводяться вікторини, математичні ігри, конкурси і брейн-ринги, ігри «Ерудит-шоу», театралізовані вечори «Чарівний світ математики», «Поле чудес у країні «Математика»», конкурс «Дерево пізнання», диспут «Чи можна жити без математики?», усний журнал «Магічні числа», інтелект-шоу «День Ньютона», математичний ярмарок, вікторина «Що? Де? Коли?», брейн-ринг «День Леонардо», вечір «Малознайомі сторінки історії математики» та ін.

У науковій літературі побутує й інша низка **інтелектуальних ігор**: «Ланцюжок», «Так чи ні», «КВК», «Ерудит», «Поле чудес», «Брейн-ринг», «Перший мільйон», «Щасливий випадок», «Бізнес», «Інтелектуальний хокей», «Вікторина», «Рольова гра», «Дотепник», «Що? Де? Коли?», «Колесо фортуни», «О, щасливчику», «Зоряний час», «LG-Еврика», «Найрозумніший» тощо.

Охарактеризуємо одну з інтелектуальних ігор, а саме «вікторину ерудитів», яка розрахована на любителів математики. Під час вікторини необхідні певні знання та вміння володіти матеріалом і швидко відповідати на поставлені запитання. З метою залучення учнів до використання відповідних матеріалів, до кожного запитання вчитель пропонує у дужках вказану літературу, в якій можна знайти потрібну відповідь. Вікторина ерудитів викликає великий інтерес у старшокласників – учасників гуртка.

Оскільки у школі тиждень математики, як одна з поширених форм організації інтелектуальних ігор учнів, проводиться лише раз на рік, вважаємо, що навчальний предмет «Математика» необхідно активно використовувати у роботі позашкільних закладів, на додаткових заняттях, відповідно до запитів не лише учнів, а і їхніх батьків.

Тому у позашкільній гуртковій діяльності вкрай необхідне запровадження та використання інтелектуальних ігор, які допомагають старшокласникам у вдосконаленні таких умінь та навичок, як: навчальних; формування культури розумової праці; оволодіння логічним арсеналом (уміння аналізувати, синтезувати); розвиток мовленнєвої культури; опанування принципами роботи із джерелами інформації, довідковою літературою тощо; ознайомлення з методикою наукових досліджень.

Кращі учні, беручи участь у міських, обласних та республіканських олімпіадах, змаганнях і чемпіонатах, часто стають їх переможцями.

Як зазначає О. Різник, батьки відзначають позитивний вплив занять у таких гуртках на дитину – підвищується її інтелектуальний рівень, розширюються ерудиція та кругозір, формуються організаторські здібності, самостійність, відповідальність.

Отже, педагоги позашкілля сприяють творчій, інноваційній активності старшокласників, забезпечуючи розвиток їхніх інтелектуальних, емоційних і характерологічних здібностей, спонукаючи діяти творчо під час розв'язання будь-якої проблемної ситуації або навчальної задачі і підкреслюючи оригінальність, ефективність та позитивний результат їхньої творчості.

Залежно від використання згаданих форм організації пошукової та науково-дослідницької діяльності, у вихованців інтелектуальних гуртків у позашкільних навчальних закладах поетапно відбуваються якісні особистісні зміни, а саме: розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, формування високого рівня творчої активності та індивідуального стилю пізнавальної діяльності; становлення дослідницької стратегії пізнавальної діяльності, складного комплексу пошуково-дослідницьких та інтелектуальних умінь і навичок; оволодіння навичками особистісного самовизначення (в т.ч. і професійного), самореалізації та саморозвитку.

Висновки. Узагальнюючи матеріал нашої статті, робимо висновок, що у процесі систематичного залучення вихованців-старшокласників до інтелектуальних гуртків позашкільних навчальних закладів упродовж пошукової та науково-дослідницької діяльності розвиваються і реалізуються їхні інтелектуальні здібності та творча активність, удосконалюються риси характеру (цілеспрямованість, ініціативність, допитливість, самостійність, вимогливість, наполегливість, винахідливість, оригінальність мислення, організованість, працелюбність); креативні якості інтелекту (логічне, діалектичне та цілісне сприйняття дійсності, творча уява, фантазія, інтуїція, увага, пам'ять, вміння розв'язувати навчальні задачі, розробляти творчі проекти); формується творча самосвідомість, що виявляється у самопізнанні, самооцінці, самоорганізації, прагненні до самореалізації та самовдосконалення; а також триває постійне зростання особистісного потенціалу – бажання систематично здобувати нові знання, набувати певні вміння і навички, творчо їх використовувати, досліджувати, експериментувати тощо.

Загальновідомо, що видатні наукові та політичні діячі надають виняткового значення формуванню розумового потенціалу українського суспільства, вважаючи, що тільки інтелектуальна еліта може забезпечити поступ держави, її просування до висот досконалості. Обдаровані діти – майбутнє нашої нації, її інтелектуальна еліта, гордість, честь та світовий авторитет. Завдання педагогів полягає в тому, щоб дбайливо плекати молоді таланти, надавати реальну можливість кожній особистості творчо розвиватися [7, 263].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонова О. Є. Розвиток дослідницьких здібностей старшокласників засобами МАН (з досвіду роботи наукового товариства учнів «Ерудит» Овруцької ЗОШ I – III ступенів № 3) / О. Є. Антонова, А. В. Якименко // Вісник Житомирського державного університету. – Педагогічні науки. – 2011. – Вип. 55. – С. 50–53.
2. Білоус С. Ю. Розвиток дослідницьких здібностей старшокласників у процесі діяльності Малої Академії Наук (на матеріалі фізики) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / С. Ю. Білоус. – Запоріжжя, 2005. – 329 с.
3. Вербицький В. Модернізація позашкільної освіти України : орієнтир на Болонський процес / В. Вербицький // Рідна школа. – 2012. – № 4 – 5. – С. 59–63.
4. Ковбасенко Л. Позашкільні заклади Київщини: розвиток науково-дослідної діяльності учнів / Луїза Ковбасенко // Позашкілля. – 2010. – № 11. – С. 25–28.
5. Колінець Г. Г. Психологічні передумови формування математичних дослідницьких здібностей у старшокласників : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / Г. Г. Колінець (Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України) – К., 1999. – 172 с.
6. Концепція позашкільної освіти та виховання / затверджено колегією Міністерства освіти України (протокол № 16/3-8 від 25 грудня 1996 р.).
7. Кречотіна Т. М. Роль позашкільної освіти у формуванні особистості школяра [Електронний ресурс] // Проблеми розвитку обдарованості у позашкільних навчальних закладах. Розд. III. – С. 257–263 – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nivoo/2010_3/35.pdf
8. Панова Л. Професійна компетентність педагога-позашкільника / Лідія Панова // Позашкілля. – 2011. – № 4. – С. 10–11.
9. Різник О. Клуб інтелектуальних ігор. Сприяння соціалізації особистості дитини / Олена Різник // Позашкілля. – 2011. – № 1. – С. 17–19.

УДК 373.5.015.3:159. 922.76-056.49

Анатолій САМОЙЛОВ
(м. Вінниця)

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ

У статті запропоновано історичний аналіз підходів до профілактики девіантної поведінки дітей та молоді. Зроблено огляд трансформаційних процесів, які відбулися у системі профілактично-корекційної діяльності у нашій країні.

Ключові слова: девіантна поведінка, профілактика, підлітки.

Samoylov A. Historical analysis of approaches to prevention of deviant behavior among youth. This article presents a historical analysis of approaches to